

Zadání bakalářské práce

Autor: Diana Muková

Studium: P131379

Studijní program: B7507 Specializace v pedagogice

Studijní obor: Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání, Společenské vědy se zaměřením na vzdělávání

Název bakalářské práce: **Charakter a význam nonverbální komunikace žáků na vybraných českých školách**

Název bakalářské práce AJ: The character and meaning of students' nonverbal communication on selected Czech schools

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Bakalářská práce bude pojednávat o charakteru, významu a dopadu nonverbální komunikace žáků na vybraných školách. Student/ka nejprve v teoretické části prozkoumá meze a limity zamýšleného výzkumu nonverbální komunikace u dospívajících žáků/studentů, na základě literatury dospěje k výchozím předpokladům. Ty pak podrobí verifikaci v praktickém výzkumu na školách. Reflexe nonverbální komunikace u žáků/studentů bude realizována pomocí dotazníků určených žákům i učitelům. Včasná a přesná interpretace nonverbální komunikace žáků v edukačním prostředí je předpokladem nejen kvalitní a efektivní edukace, ale také nezbytnou podmínkou bezpečného průběhu edukačního procesu.

DAVIES, R. Jak číst obličej. Praha 1996. LEWIS, D. Tajná řeč těla. Praha 1994. LOTKO, E. Kapitoly ze současné rétoriky. Olomouc 1999, s. 67-82. MEHRABIAN, A. Nonverbal communication. Chicago 1972. NAVARRO, J. Jak prokouknout druhé lidi. Praha 2010. PRCHLÍKOVÁ, K. Neverbální komunikace mužů a žen /elektronická verze BP/. Praha 2012. QUINTILIANUS, M. F. Základy rétoriky. Praha 1985, s. 285-299, 527-544. ŠPAČKOVÁ, A. Moderní rétorika. Praha 2006. VEJŘÍKOVÁ, J. Funkce a význam neverbální komunikace v televizním zpravodajství na příkladu moderátorů českých zpravodajských relací /elektronická verze BP/. Praha 2008.

Garantující pracoviště: Katedra českého jazyka a literatury,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: PhDr. Lukáš Zábranský, Ph.D.

Oponent: PhDr. Jana Bílková, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 19.1.2015

Charakter a význam nonverbální komunikace žáků na vybraných českých školách

Diana Muková

Bakalářská práce

Univerzita Hradec Králové

2016

Pedagogická fakulta

Katedra českého jazyka a literatury

Specializace v pedagogice

ANOTACE

MUKOVÁ, D. *Charakter a význam nonverbální komunikace žáků na vybraných českých školách*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2016. Bakalářská práce.

Bakalářská práce bude pojednávat o charakteru, významu a dopadu nonverbální komunikace žáků na vybraných školách. Studentka nejprve v teoretické části prozkoumá meze a limity zamýšleného výzkumu nonverbální komunikace u dospívajících žáků/studentů, na základě literatury dospěje k výchozím předpokladům. Ty pak podrobí verifikaci v praktickém výzkumu na školách. Reflexe nonverbální komunikace u žáků/studentů bude realizována pomocí dotazníků určených žákům i učitelům. Včasná a přesná interpretace nonverbální komunikace žáků v edukačním prostředí je předpokladem nejen kvalitní a efektivní edukace, ale také nezbytnou podmínkou bezpečného průběhu edukačního procesu.

Klíčová slova: nonverbální komunikace, středoškolské vzdělávání, učitel, žák

ANOTATION

The Bachelor thesis is going to deal with the character, meaning and impact of nonverbal communication of students at selected schools. In the first instance, the limits of the intended research on nonverbal communication of adolescent students are going to be investigated and initial assumptions made, based on the literature review. These are consequently going to be verified in a practical research in schools. The reflexion of the students' nonverbal communication will be carried out through the application of questionnaires designed for both the students and the teachers. A timely and accurate interpretation of students' nonverbal communication in the educational environment is a prerequisite not only for a quality and effective education, but also a necessary condition for a safe course of the educational process.

Keywords: nonverbal communication, secondary education, teacher, adolescent student

Poděkování

Děkuji vedoucímu bakalářské práce PhDr. Lukášovi Zábranskému, Ph.D., za odborné vedení práce, cenné rady a čas strávený konzultacemi.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci zpracovala samostatně s použitím uvedené literatury.

V Hradci Králové dne

Obsah

Úvod.....	8
1 Náhled do problematiky komunikace, komunikační proces	9
2 Nonverbální komunikace.....	10
2.1 Formy komunikace – nonverbální komunikace v systému	11
2.1.1 Verbální komunikace	11
2.1.2 Nonverbální komunikace.....	11
2.2 Vymezení nonverbální komunikace	12
2.3 Proč je nanejvýš důležité se věnovat nonverbální komunikaci v edukaci i mimo ni.....	15
2.4 Druhy mimoslovního sdělování	17
2.4.1 Mimika	17
2.4.2 Gestika	20
2.4.3 Proxemika	21
2.4.4 Kinezika.....	23
2.4.5 Haptika.....	24
2.4.6 Posturika	24
2.4.7 Vzhled	25
3 Lidský mozek, jeho části a jejich souvislost s neverbálními projevy	26
4 Výzkum nonverbální komunikace na vybraných školách.....	27
4.1 Výběr metody výzkumu a cíle výzkumu	27
4.2 Informace o respondentech	27
4.3 Výsledky výzkumu.....	28
4.3.1 Nonverbální komunikace žáků z pohledu žáka – dotazník 1.....	28
4.3.2 Nonverbální komunikace žáků z pohledu učitele – dotazník 2.....	33
4.4 Závěr výzkumu	36

4.4.1 Nonverbální komunikace žáků z pohledu žáka – dotazník 1.....	36
4.4.2 Nonverbální komunikace žáků z pohledu učitele – dotazník 1.....	36
5 Závěr bakalářské práce	38

Úvod

Tématem této bakalářské práce je nonverbální komunikace žáků očima učitelů i žáků samotných. K výběru mého tématu mě vedla především touha dozvědět se o této problematice více. Ve většině učebnic o pedagogice je věnována velká pozornost metodám výuky, verbální komunikaci, většinou se však poněkud zapomíná na nonverbální komunikaci. Především se poněkud opomíjí nonverbální komunikace žáků. Přitom důležité pro kvalitu učitele je nejen umět sám komunikovat, ať už verbálně nebo nonverbálně, nýbrž všimnout si také projevů žáků. Jedině tehdy, pokud je učitel vnímavý, dokáže si všimnout náznaků případné šikany a v takovém případě jednat.

První tři kapitoly shrnují teoretické poznatky problematiky nonverbální komunikace a čtvrtá, empirická část je věnována výzkumu na konkrétních školách. Cílem této bakalářské práce je zjistit, zda učitelé a žáci rozumějí nonverbální komunikaci ve správných souvislostech, zda se jejich názory shodují s novými poznatky literatury a zda se dlouhá léta pedagogické praxe projevila na poznávacích schopnostech učitelů.

1 Náhled do problematiky komunikace, komunikační proces

Jako komunikační proces bývá v nejširším, slova smyslu chápána výměna informací mezi lidmi. Slovo je latinského původu a znamená *něco spojovat/sdělovat*. Jedná se o nástroj k dorozumívání obecně. Komunikace je mimo jiné nezbytná k začlenění jedince do společnosti – socializaci.

Základní definici, která je velmi obecná a můžeme ji pracovně přijmout, uvádí Douša (Fürst, M., 1997, cit. dle Douši, 2007, s. 10):

„Komunikace je pojem pro všechno, co je signalizováno a přijímáno.“

Toto je hodně široké vymezení. Sám Douša namítá, že poskytuje velmi nepřesnou definici, jelikož zahrnuje i bezúčelnou komunikaci, která by postrádala smysl.¹ Účelem komunikace je porozumění a součinnost účastníků komunikace.

Lotko (Lotko, 1999, s. 15) se zmiňuje o tzv. principu kooperace (srovnejte též Hirschová 2006, s. 170–195), který předpokládá, že při rozhovoru jsou lidé k sobě vstřícní a nápomocní a chtějí se domluvit.

Zahrnuje čtyři typy maxim (Grice, 1981, cit. dle Lotka, 1999, s. 15):

- a) maxima kvality – říkej pravdu, nemluv o věcech nepodložených
- b) maxima kvantity – sděluj jen to, co je nutné, nebuď mnohomluvný ani příliš stručný
- c) maxima relevace – mluv o věci, ne zbytečně o jiných záležitostech
- d) maxima způsobu – mluv jednoznačně, srozumitelně a správně

---

¹ DOUŠA, J. Kvalita vnitrofiremní komunikace /elektronická verze DP/. Praha : Fakulta podnikohospodářská VŠE, 2007.

V procesu komunikace vystupuje na jedné straně komunikátor - osoba sdělující informaci a na druhé komunikant, což je osoba, která sdělení přijímá. Pojmem komuniké označujeme samotnou myšlenku, kterou jeden člověk sděluje druhému/druhým. Termínem komunikační kanál míníme cestu, po které je daná informace přenášena (nejčastěji vzduch, elektrické vedení, webová síť, rádiové vlny, voda atp.). I. Podoláková (Fraňková, Bičík, 1985 cit. dle Podolákové, 2011, s. 9) uvádí, že se komunikační proces skládá ze sedmi částí:

- 1) Zdroj signálu
- 2) Vysílání signálu
- 3) Kódování signálu
- 4) Kanál
- 5) Místo určení
- 6) Dekódování příjemcem
- 7) Interpretace signálu

Komunikace v širším smyslu může označovat dopravní síť (leteckou, silniční či lodní).

2 Nonverbální komunikace

Motto:

Ve stále více uspěchaném světě konkurence se může schopnost nonverbální komunikace ukázat jako klíč k dosažení vytčeného společenského a profesionálního cíle.

/David Lewis/

2.1 Formy komunikace – nonverbální komunikace v systému

2.1.1 Verbální komunikace

Verbální komunikací označujeme výměnu informací prostřednictvím slov, zahrnuje stránku obsahovou (to, co říkáme) a formální (to, jak to říkáme). Je zprostředkována jazykem a řečí. Zatímco jazyk je abstraktní systém lexikálních a gramatických znaků, řeč představuje konkrétní realizaci (jazyka) v dorozumívacím aktu. Lotko (Lotko, 1999, s. 7–8) se domnívá, že verbální komunikace je jedinečná, úplnější, univerzálnější a hlavně přesnější než řeč těla. Na rozdíl od neverbální komunikace je spojena spíše s rozumem než s emocemi. Dále píše, že často podceňujeme formu sdělení a zaměřujeme se pouze na obsah sdělení, přitom forma je také velmi důležitá. Měli bychom sdělovat myšlenkový obsah nejen správně a srozumitelně, ale i zajímavě, protože jedině tak svou řečí získáme pozornost/zájem druhých účastníků komunikace.

2.1.2 Nonverbální komunikace

Nonverbální komunikací míníme výměnu informací zprostředkovanou nejazykovými prostředky. Nonverbální komunikace nezahrnuje pouze gesta a mimiku /výrazy v obličeji/. Uplatňuje extralingvistické prostředky, kromě gestiky a mimiky také haptiku, pohledy očí, posturiku, kineziku, proxemiku a vizáž. Zejména vizáži je vhodné a náležité věnovat patřičnou pozornost, může mít velmi polyfunkční význam (vizte např. Rejter, 2014, s. 107–125). Vyjadřuje emoce a není příliš ovlivňována rozumem. Můžeme se setkat i s výrazem řeč těla (body language). Ačkoliv není tak přesná jako slovní komunikace a většina projevů se odehrává na nevědomé úrovni, má pro komunikační proces zásadní význam a dopad pro adresáta/komunikanta (pokud je schopen význam dekodovat). V této bakalářské práci přistupujeme k širšímu vymezení nonverbální komunikace, koncepce tak zahrnuje i vizáž a oblečení komunikátora.

Průcha k tomuto bodu píše: „Neverbální komunikace (nonverbální komunikace) neboli mimoslovní sdělování doprovází, zpřesňuje a doplňuje verbální sdělení. Slouží ke sdělování emocí, zájmů, záměrů, postojů a k přesvědčování lidí (Průcha, 2003, s. 137, cit. dle Jůdové, 2010, s. 8). Vedle toho však může verbální sdělení zcela nahrazovat/suplovat, tedy

nonverbální komunikace může být (a velmi často i ve zcela zásadních ohledech bývá) jedinou poskytnutou formou komunikace.

Bývalý agent FBI Joe Navarro zobecňuje ve výsledcích celoživotního zkoumání, že existují signály, které se dají považovat za univerzální, jedním z těchto signálů je svírání rtů, což je tisknutí rtů k sobě, lidé tento signál běžně (většinou nevědomky) používají a znamená to neklid a že jsou zrovna něčím znepokojeni, něco dle jejich názoru/postoje není v pořádku (Navarro, 2010, s. 26).

U žáků se s takovým signálem neklidu (výrazem obav) můžeme setkat například při řešení závažného problému (z pohledu žáka), obvykle to bývá doprovázeno napjatou tváří, vyplazováním špičky jazyka, křečovitým svíráním učebních pomůcek a dalších předmětů atp.

Kromě univerzálních signálů je ještě druhý typ signálů, osobité, jedinečně neverbální chování (zejména to platí pro gestiku, oblečení a vizáž, ale v nižší míře i pro ostatní druhy nonverbální komunikace), které je specifické pro konkrétní osoby (Navarro, 2010, s. 27).

Neverbální zpráva může být vztažena k verbální zprávě několika způsoby:

- a) jako opakování a zesílení zprávy
- b) jako odporování
- c) jako důraz nebo doplnění
- d) jako reagování na zprávu pouze neverbálními signály
- e) jako regulace.

2.2 Vymezení nonverbální komunikace

Vymezení pojmu není jednoznačné, existují užší i širší definice.

Navarro vádí tuto definici, ze které v této BP pracovně vycházíme (Burgoon, 1994, cit. dle Navarro, 2010, s. 21): „Neverbální komunikace, často označovaná jako neverbální chování nebo řeč těla, je způsob předávání informací – stejně jako u mluveného -, ale s tím rozdílem, že je ho dosaženo pomocí výrazů obličeje, gest, doteků (haptika), pohybů těla

(kinezika), postoje, ozdob těla (oblečení, šperky, účes, tetování atd.), a dokonce i tónu, zabarvení a síly hlasu příslušné osoby (a nikoli vyslovením daného obsahu). Neverbální chování tvoří přibližně 60 až 65 procent veškeré mezilidské komunikace, a například při milování může představovat až 100 procent komunikace mezi partnery.“

V obecnějším smyslu lze nazírat nonverbální sociální interakci např. takto (Goffmann, E. In Křivohlavý, J., 1988 cit. dle Jůdové, 2010, s. 8–9): „Neverbální sociální komunikací se rozumí způsoby chování lidí a způsoby jejich působení na druhé lidi při jejich bezprostředním styku i prostřednictvím tohoto styku či pouhou jejich přítomností v blízkosti druhých lidí.“

Někteří autoři sem řadí i paralingvistiku, mezi paralingvistické prostředky patří hlasitost řeči, pauzy, rychlost řeči, důraz a barva hlasu. Obvykle se paralingvistika řadí na pomezí verbální a neverbální komunikace. Řada autorů (např. Gavora) zařazuje mezi neverbální druhy komunikace i paralingvistické prostředky. Patří mezi ně hlasitost řeči, rychlost řeči nebo barva hlasu. Jedním z autorů, kteří nezařazují akustické prostředky řeči do neverbální komunikace, je Lotko, který píše: „Z hlediska rétorické praxe můžeme rozlišovat těchto šest druhů mimoslovního sdělování: proxemika, haptika, posturika, kinezika, mimika a pohledy. Někdy se sem ještě řadí – po mém soudu nesprávně – parajazyk (metakomunikace), tj. akustické prostředky řeči.“ My v této bakalářské práci chápeme paralingvistické prostředky jako součást verbální komunikace (zvukové roviny jazyka), a proto se jí v teoretické ani praktické části textu blížeji nezabýváme.

V některých pracích o komunikaci se uvádí ještě tzv. komunikace činem, takto to vymezuje např. Kalhous či Hakl a patří sem způsob chování mezi lidmi, tedy přátelské objetí, pohlavek, pohlazení a jiné. Toto se však dá jistě zařadit zároveň do nonverbální komunikace, stejně tak vzhled by se dal zařadit do nonverbální komunikace i komunikace činem. Čili rozlišení nonverbální komunikace a komunikace činem považuji za nedomyšlené/neopodstatněné a této práci jej neberu v potaz.

Braillovo slepecké písmo je druh písma vyvinutý pro nevidomé či slabozraké. Do počítkem rozlišovaného materiálu byly vyraženy plastické body, které člověk dokáže vnímat hmatem a tím rozezná písmena. Tato práce se jím nebude zabývat, protože slepecké písmo vyjadřuje vždy konkrétní slova, není tedy důvod ho řadit do nonverbální komunikace.

Druhým důvodem, proč blíže neanalyzujeme, je to, že v této práci se zabýváme jen standardní/majoritní výukou.

2.3 Proč je nanejvýš důležité se věnovat nonverbální komunikaci v edukaci i mimo ni

Komunikace je snazší, úplnější a přesnější, pokud probíhá osobně, než když si komunikující píše přes e-mail či SMS.

Navarro (2010, s. 22) k tomuto bodu konstatuje: „Faktem je, že efektivní komunikace je bez neverbálních projevů obtížná. Pokud jste se někdy podivovali nad tím, proč lidé ve věku počítačů, SMS zpráv, e-mailů, telefonů a videokonferencí stále ještě cestují na porady a schůze, je to proto, že mají potřebu osobně vyjádřit, co si myslí, a pozorovat neverbální komunikaci. Není nad to vidět všechny neverbální projevy zblízka a osobně.“

Při komunikaci prostřednictvím psaní zpráv nastává běžně moment, kdy mezi producentem a adresátem dojde k nedorozumění. Například ironie se z psaného projevu dá rozpoznat jen velmi obtížně, proto se také někdy účastníci takového typu komunikace předem domlouvají, že se ironii při výměně informací budou vyhýbat. Vznik různých dezinterpretací má banální podstatu: během dopisování vidíme pouze obsah sdělení, nevidíme výrazy dotyčného a neslyšíme jeho tón hlasu, kterým jsme schopni vyjádřit mnohé postoje, např. pochybnost, obdiv, nesouhlas, posměch atd. Při osobním setkání k nepochopení druhého obvykle nedochází, pokud se vyjadřuje srozumitelně. Snadněji se také kladou doplňkové otázky vedoucí k upřesnění sdělení. Dokonce se uvádí, že řeč těla a tón hlasu lidé vnímají více než samotný obsah sdělení. Špačková (Špačková, 2009, s. 55) uvádí: „Profesor chicagské univerzity Albert Mehrabian propočítal, že účinek vyslaného poselství závisí z 55 % na signálech řeči těla, z 38 % na barvě a melodii hlasu a jen ze 7 % na obsahu mluveného slova.“

Pokud tedy není řeč těla v souladu se slovy, máme tendenci důvěřovat řeči těla. Bývalý agent Navarro to dokládá na příkladu podezřelého ze znásilnění, který byl vyslýchán. Tvrdil, že oběť neviděl a že zahnul doleva. Jeho slova zněla věrohodně, jenže když řekl, že zahnul doleva, rukou ukazoval směr doprava (což bylo směrem k místu činu). To ho usvědčilo a nakonec se přiznal, že trestný čin spáchal.

Jako objektivní fakt bývá přijímána důležitost prvního dojmu při setkání s někým, koho neznáme. Jak píše A. Špačková, komunikovat nerovná se mluvit, naše vystoupení nezačíná pronesením prvního slova, nýbrž ve chvíli, kdy nás posluchač spatří. V této souvislosti doplňuje (Špačková, 2009, s. 19), že nejdůležitější je začátek vystoupení, protože první dojem je pro většinu lidí nejdůležitější, tudíž přeroknutí či něco podobného během řečnického vystoupení nevádí tolik, jako když se to stane hned na začátku vystoupení.

Lewis v knize *Tajná řeč těla* uvádí, že pro vytvoření prvního dojmu o druhé osobě stačí první čtyři minuty setkání. Uvádí výzkum Bernarda Kingstona, ředitele oddělení pro volbu povolání, který dělal výzkum, při kterém byl profesionálům i laikům přehrát (simulovaný) pohovor, který byl po prvních čtyřech minutách přerušen, a tazatelé měli zhodnotit kandidáta. Poté byl puštěn zbytek pohovoru a na závěr tazatelé zhodnotili celkový dojem. Ten se téměř nelišil oproti jejich hodnocení po prvních čtyřech minutách. Podobný průzkum, tentokrát u neformálních setkání, dělal dr. Leonard Zunin, který tvrdí (Lewis, 1994, s. 37): „První čtyři minuty jsou klíčové pro vytvoření trvalých společenských vztahů, rodinné harmonie, obchodního úspěchu nebo sexuálního uspokojení.“

To jasně potvrzuje, že mimoverbální komunikace je důležitá, protože v prvních několika minutách při setkání není příliš/tolik času pro působení mluveného slova.

Za zmínku však stojí, že v psychologii se toto považuje za chybu, tzv. chybu prvního dojmu, která zkresluje vnímání člověka, jak uvádí K. Juklová (2012, s. 34). Chyba prvního dojmu znamená, že posuzujeme člověka podle nápadností zřejmých na první pohled nebo že informace podané dříve člověka ovlivní více než informace podané později. Avšak člověka – poctivě vzato - nelze posuzovat převážně podle prvního dojmu, důležitý by měl být celkový dojem a ten by neměl být zkreslen prvním dojmem. Proto někteří autoři praktických příruček nabádají čtenáře, aby svůj soud o druhém odsunul na co nejpozdější moment. Nonverbální komunikace je tedy důležitým tématem rétoriky², nauky o řečnictví. Lotko (1999, s. 10–11) píše, že vymezení pojmu rétorika není jednoznačné, proto se pro tento pojem požaduje nějaký atribut, např. antická (klasická) rétorika, sofistická rétorika nebo současná (moderní) rétorika. U nás vzrostl zájem o rétoriku hlavně v 70. a 80. letech 20. století, a to hlavně u popularizátorů, smutečních řečníků či oddávajících. O tom, že vzrostl zájem o rétoriku,

---

² Rétorika (z řec. *rhetoriké*, *rhesis* = řeč)

vypovídá i fakt, že začala vznikat řada příruček rétoriky/prací o rétorice, například J. Toman (1973), J. Hubáček (1983) a další.

Nonverbální komunikace nepředstavuje ve výzkumu nové téma, zabývali se jím již ve starověkém Řecku a Římě, řečníci museli ovládat gesta i mimiku při svých projevech.

Júdová (2010, s. 12) píše: „V době starého Říma začaly vznikat první teorie neverbální komunikace, první psané práce, např.: *Institutio oratoria*, ve které se Markus Fabius Quintilianus zabývá vzájemnými kombinacemi řeči mluvené a nemluvené. V té době již bylo známé dělení slov na druhy: podstatná jména, přídavná jména atd. Quintilianus počal klasifikovat mluvení beze slov. Uvádí kategorie jako například míry, hojnost, čas.“ Řečníci museli ovládat verbální i neverbální prostředky sdělení.

Důležitost tohoto tématu je však aktuální po všechny časy ve všech kulturách.

2.4 Druhy mimoslovního sdělování

2.4.1 Mimika

Slovo mimika pochází z řeckého *mimumai*, což znamená napodobovat/imitovat a nazýváme tak pohyby obličejových svalů. Dají se považovat za nejvýraznější sdělovač emocí, někteří je dokonce nazývají za barometrem emocí. Lotko (2010) i Navarro (2010) však namítají, že se dají předstírat, tudíž se na jejich význam nedá vždy spolehnout.

Lotko (2010, s. 77) rozděluje dvojice (binární opozice) emocí, které lze v obličejí identifikovat, na primární a sekundární. K primárním řadí štěstí – neštěstí, očekávání – překvapení, jistotu – strach, radost – smutek, klid – rozčilení, spokojenost – nespokojenost, zájem – nezájem. Jinak se také dají nazvat jako základní (neodvozené) emoce. Naproti tomu s odvozenými emocemi, resp. s jejich mimickými výrazy, se setkáváme v situacích, když člověk prožívá několik emocí najednou, jako příklad uvádí úžas a radost při nečekané výhře či události. Také se emoce dají dělit na tzv. kladné a záporné, Lotko se domnívá, že kladné emoce se dají identifikovat přesněji než emoce negativní. V rozpoznávání významů mimiky existuje rozdíl mezi muži a ženami, emoce v obličejích žen se zpravidla určují přesněji než

emoce mužů. Lotko uvádí, že každá část obličeje vyjadřuje jiný typ emocí, zatímco překvapení se nejpřesněji identifikuje v oblasti čela a obočí, štěstí v oblasti dolní části obličeje a strach v oblasti očí a víček. Mezi nejčastější výrazy žáků při vyučovacích hodinách patří projevy zájmu/nezájmu.

Křivohlavý (1988, cit. dle Podolákové, 2011) v knize *Jak si navzájem lépe porozumíme* prezentuje výzkum, který zjistil, že člověk, který je ve velkém psychickém napětí, má stálou a neproměnnou mimiku, oproti tomu uvolněný člověk má rychlejší změny výrazů. Překvapení či nadšení se projevuje uvolněným obličejem s úsměvem a mnohdy i povytaženým obočím. Úsměv se pokusíme nyní specifikovat a analyzovat blíže/podrobněji. Patří k základním mimickým signálům a jde o projev radosti či přátelství, v některých případech však i posměchu/výsměchu. Je velmi důležité, zda se „smějí“ i oči. Opravdový úsměv poznáme tak, že koutky úst se tlačí směrem k očím a vytváří se tzv. vrásky smíchu. U falešného úsměvu se koutky úst posouvají směrem k uším a v očích je málo emocí. Úsměv je také častým komerčním nástrojem, v téměř všech reklamách a na reklamních billboardech se herci usmívají.

Lotko dokonce rozlišuje několik typů úsměvů.

1. Prostý úsměv nižší intenzity
2. Prostý úsměv vyšší intenzity
3. Horní úsměv nižší intenzity
4. Horní úsměv vyšší intenzity
5. Široký úsměv

První dva jsou tzv. „zdvořilé úsměvy“, prostý úsměv nižší intenzity vyjadřuje nejistotu a nedůvěru. Prostý úsměv vyšší intenzity vyjadřuje důvěru, avšak stále se ještě nejedná přímo o blízký vztah. Horní úsměv znamená výraz potěšení. Vyjádřením nejvyššího možného potěšení je široký úsměv, který se uplatňuje jen při zábavných situacích Lotko (2010, s. 78). Mezi negativní signály patří sraštěné čelo nebo ztuhlá čelist.

Jako samostatná kategorie se běžně vymezují pohledy očí. Oči bývají tím prvním, čeho si u druhých lidí všimneme. Slouží nám jako přijímače i sdělovače. Důležitých je několik aspektů:

- a) zacílení pohledu
- b) délka doby pohledu
- c) pootevřenost víček
- d) pootevření zornic

Obecně krátký pohled znamená nezájem či nejistotu daného jedince. Naopak ti, kteří vysílají delší pohledy, bývají považováni za dominantnější a sebevědomější. Obecně se dá říct, že raději se díváme na ty lidi, kteří se nám líbí. Negativním znakem je mhouření očí či mžourání, lidé to dělají, aby zabránili průchodu světla nebo neviděli nepříjemné věci, když jsou rozzlobeni. Stejně tak zúžení zornic je příznačné pro nesouhlas. Navarro (2010, s. 163) píše: „Ve skutečnosti se často pokoušíme příchozí data cenzurovat pomocí limbického mechanismu přežití známého jako zakrývání očí, který se vyvinul na ochranu mozku proti ‚spatření‘ nežádoucích obrazů. Jakékoli zmenšení velikosti očí, ať už prostřednictvím mhouření, nebo zúžení zornic, je formou podvědomého blokovacího chování ve formě zakrývání očí. Veškeré toto blokovací chování je příznačné pro obavy, averzi, nesouhlas nebo vnímání potenciální hrozby.“

Specifickým projevem emocí je pláč. Vyskytuje se především u dětí a nejčastěji jde o doprovodný jev smutku či bolesti. Je charakteristický proudem pláče a specifickou mimikou. Může jít i o způsob, jak vzbudit u druhých lítost či něco získat. Ne každé ronění slz fakt lze považovat za pláč, pokud dojde k slzení při podráždění oka (například silným větrem), o pláč se nejedná.

2.4.2 Gestika

Gestikou míníme záměrné pohyby rukou, hlavou, nohou, které dokreslují/zastupují verbální sdělení. Gesty se lidé dorozumívali ještě předtím, než vznikl jazyk. Jůdová cituje Křivohlavého: „Gesta a gestika³ bývají někdy řazeny jako součást kineziky, někdy je můžeme chápat jako samostatnou obsáhlou oblast neverbální komunikace.“

(Křivohlavý, 1988, cit. dle Jůdové, 2010)

Lewis (1989, cit. dle Podolákové, 2011) i Lotko (2010) rozlišují symboly, ilustrátory, regulátory a adaptéry. Symboly se podle Lotka (2010, s. 69) dají dobře přeložit do verbálního jazyka, nejčastěji se v našem kulturním a geografickém kontextu zřejmě používá zdvižený palec, který lze verbalizovat přibližně větou: „Jde (ti) to skvěle!“. Dalším typem jsou ilustrátory, které slouží pro zdůraznění slov a výpovědí. V širším smyslu je ilustrátor jakýkoliv pohyb těla, který se vztahuje k verbální komunikaci. Často bývá vyjadřován pomocí rukou. Lotko (2010, s. 69) jako příklad uvádí udávání tempa událostí pomocí rukou. Rukama se též velmi frekventovaně ilustruje velikost věcí či živočichů a lidí.

Regulátory slouží k řízení a usměrňování komunikace. Mají důležitou roli pro započetí nebo naopak ukončení konverzace. Patří sem třeba vztyčený prst, který znamená, že dotyčný chce převzít řeč, dále pohledy, člověk, který nechce převzít slovo nebo si přeje komunikaci ukončit, většinou nevyhledává zrakový kontakt s druhým účastníkem hovoru. Regulátory mohou být vyjádřeny ovšem i pohybem hlavy, kdy rychlé kývání naznačuje mluvčímu, že adresát si přeje komunikaci ukončit, naopak pomalé kývání hlavou na znamení souhlasu vidáváme, když si adresát přeje v konverzaci pokračovat, nebo ho obsah řeči mluvčího zaujal.

Zvláštní význam mají dva zdvižené a roztažené prsty – ukazováček a prostředníček, gesto v českém prostoru spjaté s Václavem Havlem a dalšími osobnostmi. Údajně vzniklo z legendy o tom, že během stoleté války řezávali francouzští vojáci Angličanům prostředníček a ukazováček, aby jim tak zabránili v budoucnu používat luk. Když poté Angličané vyhráli,

---

³ Setkáváme se i s výrazem gestikulace, kterým jsou obvykle myšlena konkrétní gesta daného člověka, tzn. konkrétní realizace gestiky v určité komunikační situaci.

ukazovali Francouzům, že jejich prsty jsou nedotčené. Gesto má tvar písmene „V“ (victory – vítězství). Postupně se z tohoto gesta stal symbol míru a odporu vůči válce.

Zdvižený prostředníček se sevřenou pěstí je vulgární gesto, které se údajně používalo už v době antického Řecka a Říma.

2.4.3 Proxemika

Proxemika⁴ znamená sdělování vzájemným přiblížením či oddálením. Tak jako zvířata mají svá teritoria, udržuje si i člověk určité vzdálenosti při jednání s druhými. Přibližujeme se k těm, ke kterým máme vřelý vztah, oddalujeme se od těch, které nemáme rádi. Odklonit se od sebe mohou také lidé, kteří spolu v něčem nesouhlasí. Navarro (2010, s. 43) píše, že toto chování je řízeno limbickým mozkiem a člověk se tím snaží vzdálit od nežádoucích osob nebo hrozby v okolí. Navarro toto označuje jako blokovací chování a patří sem třeba i umístování předmětů, které v tu chvíli tvoří bariéru před nežádoucí osobou.

Toto blokovací chování se projevuje i tím, že žáci si často při vyučování dávají na lavici batoh (nebo lahve s vodou a předměty podobného praktického charakteru), což spouště učitelů vadí a působí to na ně urážlivě, proto požadují, aby to žáci nedělali. Ve spoustě seznamovacích her se využívá kruhové uspořádání židlí, přičemž lavice jsou dané mimo. Dojde tak k odstranění bariér mezi žáky. Lze to vidět především na pohybech nohou. Pokud člověk sedí naproti někomu, v jehož přítomnosti mu není příjemně, má tendenci oddalovat od něho nohy nebo směřovat nohy směrem k východu. Toto otáčení chodidel směrem k východu je typické u žáků před koncem vyučovací hodiny, když už se těší, až hodina skončí a oni opustí třídu.

Kalhous (2009, s. 259) píše, že proxemika má nejen horizontální dimenzi, ale i vertikální. Uvádí, že obvykle jsou oči obou komunikujících ve stejné výši a tak je to ideální. Pokud oči jednoho z nich převyšují, působí dotýčný „mocensky“, naopak druhému to vsugeruje pocit podřízenosti. To je důvod, proč učitel obvykle napomíná/kárá žáky vestoje a ne vsedě. Jůdová (2010, s. 19) se domnívá, že v případě, že má být komunikace vyrovnaná a učitel chce hovořit se žáky jako rovný s rovnými, je potřebná stejná rovina očí a měl by se udržet mimo jejich osobní zónu.

---

⁴ z angl. proximity = blízkost

Z hlediska vzdálenosti rozlišujeme v našem geografickém prostoru několik zón podle toho, jak daleko jsou od sebe komunikující (vzdálenosti musíme přijímat s nejvyšší opatrností, neboť vedle kulturních zvyklostí daných společenstvím také existují výrazné rozdíly individuálního rázu).

- a) Veřejná zóna (3,7 m a více) – zvyšuje autoritu těch, co si ji dokážou udržet, proto jí dávají přednost učitelé a přednášející.
- b) Společenská zóna (1,2-3,7 m) – tato zóna neumožňuje vzájemný dotyk, v této vzdálenosti jsou od sebe žáci nebo žáci od učitele například při diskuzích.
- c) Osobní zóna (0,5-1,2 m) – v té stojí obvykle lidé, kteří spolu vedou dialog. Učitel bývá v této zóně žáků během ústního zkoušení. V této zóně udržujeme taktéž spíš jen blízké osoby nebo kolegy, se kterými máme dobrý vztah.
- d) Intimní zóna (0-0,5 m)⁵ – je vyhrazena jen pro blízké osoby – rodinné příslušníky a milostné styky. Pokud je tento prostor narušen cizími osobami, většinou je nám to nepříjemné. V některých situacích lidé záměrně narušují tento prostor, aby zneklidnili danou osobu. Někteří učitelé to dělají, pokud žáka podezírají z podvodu (při testu) nebo z toho, že během vyučování pod lavicí dělají něco, co se netýká výuky.

---

⁵ Navrhuji zavést kategorii záporné vzdálenosti („superintimní zónu“), ke které dochází převážně při pohlavním styku, ale také například při krmení lžící dítěte matkou.

2.4.4 Kinezika

Kinezika je část neverbální komunikace, která se zabývá pohyby těla a jeho částí. Slovo vzniklo z řeckého *kinema*, což znamená pohyb. Jde o spontánní pohyby, které slouží ke komunikaci (nejde tedy o pohyby vykonávané při nějaké činnosti), ale nemají význam gest. Jsou z velké části individuální. Kinezika zachycuje nejen pohyby jedince, ale skupiny lidí a zejména v tělovýchovném lékařství se užívá pojem *kineziologie*. Podle Lotka (2010, s. 75) synchronizace pohybů určuje šarm člověka. R. L. Birdwhistell zavedl nejmenší pohybovou jednotku – kin, ze kterých se skládají kinemy. Nejvyšší pohybovou jednotkou je kinemorfická konstrukce. Patří sem třeba kousání rtu nebo kroucení prstů. Také sem lze zařadit sahání na krční jamku, olizování rtů či tření rukou o stehna a další pohyby, kterými se člověk uklidňuje při úzkosti.

Hoschl (1989, cit. dle Jůdové, 2010, s. 21) uvádí rozdělení pohybů podle délky trvání:

- a) bodové (trvajících několik vteřin) – kývnutí hlavou na souhlas, uchopení předmětu
- b) pohybové pozice (5 - 20 min.) – podání ruky při pozdravu
- c) pohybové prezentace (řádově hodiny) – od vstupu osoby do komunikace, až po její ukončení, sem patří například návštěva

Při vyučovací hodině může být zejména pro začínajícího učitele poměrně složité během výkladu se soustředit na neverbální projevy žáků, natož snažit se jim v danou chvíli porozumět a adekvátně na význam nonverbálního signálu zareagovat. Více si učitel všímá neverbálních projevů konkrétních žáků např. v situaci, kdy si vybírá jednotlivého žáka k ústnímu zkoušení. Někteří žáci se v této situaci snaží „schovat“ tak, že jsou schoulení, dívají se do země, aby si jich učitel nevšiml a nezkoušel je. Ironií je, že takto docilují přesně opačného efektu, kdy se právě následkem takového chování stávají nápadnějšími. Podobně se chovají i zloději v obchodech nebo černí pasažéři v přítomnosti revizora.

Během méně zajímavých vyučovacích hodin (z pohledu edukanta) je u žáků typické poklepávání nohou či dívání se z okna a to, že nenavazují příliš oční kontakt s učitelem.

2.4.5 Haptika

Haptika znamená sdělování bezprostředním kontaktem. Nejčastěji dochází k haptickému kontaktu na pažích, rukou a ramenech. Rozlišujeme několik dotykových pásem:

- a) společenské – ruce, paže
- b) přátelské – paže, ramena, ruce, obličej
- c) intimní a sexuální – neomezené

Nejčastěji používaným dotykem je podání ruky. Zdánlivě jednoduchý čin, který má však důležitý význam a dlouhou historii. Jde o nejrozšířenější způsob pozdravu, považujeme ho za projev zdvořilosti při uvítání a rozloučení, ale vyjadřuje i souhlas s přijatou dohodou či gratulaci. Lewis (1994, s. 112) píše, že během života uděláme rukou přibližně dvacet pět milionů ohybů/natažení prstů. Lidská ruka je tedy velmi odolná.

Dále píše Lewis, že původním významem podání ruky bylo ukázat dotyčnému, že nejsou ozbrojeni, a projevit tak přátelské úmysly. Na počátku průmyslové revoluce mělo podání ruky převážně obchodní charakter a znamenalo „zpečetění úmluv“. Dnes se gesto používá jako projev společenské zdvořilosti a je úlitbou společenské konvenci uvolňující/zmírňující napětí, strach a frustraci.

Je nepsaným pravidlem, že jako první podává ruku společensky významnější osoba. Rozhoduje pohlaví, věk a povolání. Starší člověk je společensky významnější než mladší a žena bývá v našem kulturním okruhu považována za významnější než stejně starý muž. Proto například při maturitě podává ruku předseda/předsedkyně komise studentovi a ne naopak.

2.4.6 Posturika

Jde o sdělování fyzickým postojem. Nauka o polohách lidského těla v sociální interakci se nazývá posturologie. Fyzickými postoji při komunikaci dáváme najevo shodu či neshodu názorů. Posturologie rozlišuje tzv. kongruentní (shodné) a nekongruentní (neshodné) postoje. Patří sem například to, že povstaneme, když chceme někoho přivítat. Na většině českých škol se dodržuje zvyk, aby žáci povstali na začátku každé vyučovací hodiny.

2.4.7 Vzhled

Svou úpravou zevnějšku dáváme druhým lidem najevo, že jsou pro nás důležití, proto např. při slavnostních událostech musíme obzvlášť dbát na svůj vzhled a není vhodné nosit „všední“ oblečení. Ne nadarmo se při pracovních pohovorech klade natolik vysoký důraz na oblečení a celkovou úpravu uchazeče. Mezi další události, na které se oblékáme formálně, patří zkoušky ve škole, promoce, návštěva divadla nebo předávání vysvědčení. Špačková (2009, s. 50–51) podrobně rozebírá zásady, jak by mělo vypadat formální oblečení. Ženám například radí nosit k sukním/šatům vždy punčocháče a pokud mají šaty bez ramínek, mají je doplnit bolerkem či sakem. Také by si ženy neměly oblékat příliš těsné šaty, protože se snadno někde vyhrnou a jejich úprava by odváděla pozornost posluchačů. Pokud máme halenku zastrčenou pod sukni, měly bychom k tomu mít pásek, který takto oddělí jednu část od druhé a působí to fundovaněji, jak dále píše Špačková (s. 51, 2009). Oběma pohlavím doporučuje investovat do doplňků (pouzdro na vizitku, kravata atd.).

Pro běžný školní den se hodí ne příliš vyzývavé oblečení spíše neutrálních barev.

V některých zemích se na školách nosí uniformy. Zastánci uniforem tvrdí, že uniformami se zamezí sociální šikana. Tento argument však příliš neobstojí, důvodem k šikaně nebývá vždy odlišnost jedince od ostatních, nýbrž spíše nějaký osobní problém agresora. Děti by naopak od malička měly být vedeny k tomu, aby respektovaly odlišnosti. Prevencí šikany není obléci děti tak, aby vypadaly všechny stejně.

Určitou roli hrají i barvy oblečení. Třeba bílá barva je obecně považována za symbol čistoty a nevinnosti (zřejmě proto si nevěsty standardně berou na svatbu šaty v bílé barvě), červená se považuje za svůdnou atd.

Zábranský (2015, s. 242) se domnívá, že červená barva nejčastěji konotuje s krví, ohněm, vítězstvím, sexuální výkonností, vinou, ale také láskou či radostí. Dále píše (2015, s. 249), že růžová barva znamená jakýsi přechod mezi bílou a červenou, zahrnuje zjemnělé významy červené barvy. Výběr barvy oblečení však závisí na mnoha faktorech, velké množství lidí si vybírá barvy oblečení podle aktuálního ročního období, vkusu, aktuálního rozpoložení atp.

3 Lidský mozek, jeho části a jejich souvislost s neverbálními projevy

Mozek je součástí CNS (centrálního nervového systému), jehož druhou část tvoří mícha. Každá oblast mozku má specifickou funkci.

- a) prodloužená mícha - řídí vegetativní činnost
- b) mozeček – zajišťuje rovnováhu těla a má kontrolu nad svalovým napětím; jeho dočasné funkční poruchy lze pozorovat po požití alkoholu
- c) talamus – ovlivňuje úroveň bdělosti vědomí
- d) hypotalamus – zprostředkovává hormonální regulaci organismu, ovlivňuje průběh emocí
- e) retikulární formace – ovlivňuje úroveň vědomí a stavy pozornosti
- f) limbický systém – řídí hypotalamus při aktivaci motivačních a emočních procesů

Veškeré naše chování (vědomé i podvědomé) je řízeno mozkiem, s výjimkou některých bezděčných svalových reflexů. Největší důraz je kladen na neverbální projevy v oblasti obličeje, na mimiku a kontakt očima. Obvykle se při komunikaci s druhými lidmi díváme na jejich obličej, tudíž si pohybů v oblasti obličeje přirozeně všímáme nejvíce. Pohybům trupu a nohou většina lidí přehlíží, což je však při dekódování neverbálních projevů zásadní chyba.

Navarro píše (N., 2010, s. 36), že pohyby nohou a trupu jsou projevy limbického mozku, což je ta část mozku, která reaguje na okolí reflexivně a okamžitě, vznikají bez přemýšlení, lze je tedy považovat za naprosto upřímné, zde cituje LeDoux (LeDoux, 1996, 104-137 in Navarro, 2010, s. 36): „Limbický mozek je také naším emocionálním centrem. Právě odtud se vysílají signály od jiných částí mozku, které zase organizují naše chování spojené s emocemi nebo s přežitím.“ Oproti tomu neokortex má na starosti vyšší poznávací činnost a paměť. Tato část mozku nám dovoluje podvádět, z toho důvodu se na něho nemůžeme spolehnout při dekódování neverbálních signálů (Vrij, 2003, 1-17 in Navarro, 2010, s. 37). Dovoluje nám lhát a přetvařovat se v obličeji.

4 Výzkum nonverbální komunikace na vybraných školách

4.1 Výběr metody výzkumu a cíle výzkumu

Pro výzkum této bakalářské práce se jako nejvhodnější jevila kvantitativní metoda prostřednictvím dotazníků. Pozorování je komplikováno skutečností, že pokud lidé vědí, že je někdo pozoruje, chovají se jinak. Dalším problémem pozorování je jeho časová náročnost, i proto byl zvolen dotazník. V souvislosti s dotazníky Hayesová však píše (2003, s. 185), že pokud mají lidé možnost napsat doplňkové odpovědi, příliš toho nevyužívají a raději zaškrtnou odpověď v hlavním seznamu. Je tedy třeba brát i toto v potaz.

Srovnání pohledu žáka a učitele může být přínosem, proto byly použity k realizaci výzkumu dva typy dotazníků. První z nich byl určen pro žáky a zjišťoval, kterých nonverbálních projevů si všímají u spolužáků během vyučování, zejména během situací jako je ústní zkoušení či faktografický /taxonomický/ výklad učitele. Vystala zde i otázka, jestli jsou podle žáků učitelé s dlouholetou praxí více vnímaví k jejich nonverbálním projevům než začínající učitelé. Druhý, obsáhlejší dotazník byl určen pro učitele a zaměřoval se i na případné projevy šikany, oblékání žáků, snahy žáků o maskování jejich projevů nervozity a situace, kdy se neshoduje řeč těla s vysloveným obsahem sdělení.

4.2 Informace o respondentech

Výzkum byl proveden na třech českých gymnáziích a zúčastnilo se ho 150 žáků. Jednalo se o žáky tří pardubických gymnázií. Dotazník poskytlo 78 žáků Gymnázia Mozartova, 42 žáků Gymnázia Dašická a 30 žáků Sportovního gymnázia.⁶ Zahrnuty byly různé ročníky v rozmezí věku 15 – 18 let, tedy od prvního do čtvrtého ročníku /u osmiletého gymnázia od kvinty po oktávu/.

Jedním ze záměrů bakalářské práce bylo porovnat, zda se významně liší postoj začínajících učitelů k této problematice ve srovnání se zkušenějšími učiteli. Proto byli pro dotazník vybráni dva vyučující, kteří mají méně než pět let učitelské praxe a kontrastně naopak dva, kteří mají 20 a více let praxe.⁷

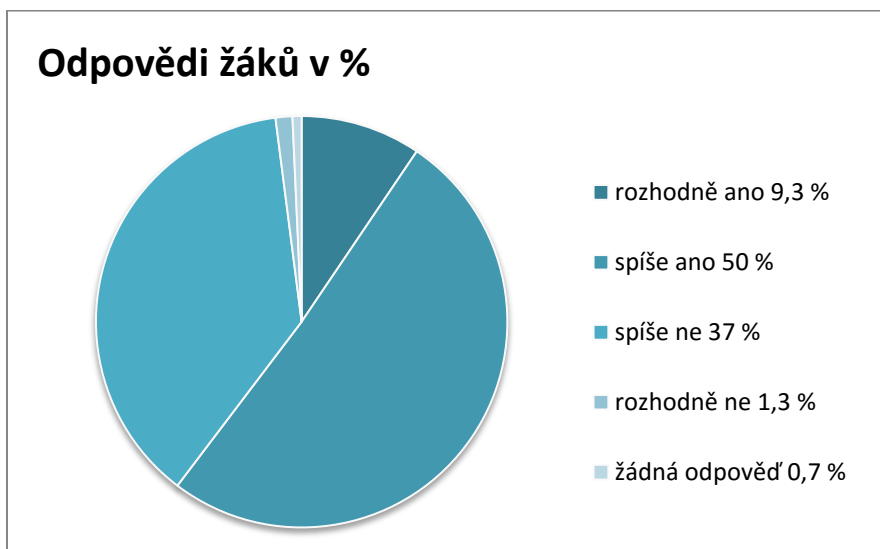
⁶ Celé názvy škol zní: Gymnázium, Pardubice, Mozartova 449; Gymnázium, Pardubice, Dašická, 1083; Sportovní gymnázium, Pardubice, Dašická 268.

⁷ První vyučující: 2 roky praxe; druhý: 3 roky praxe; třetí: 29 let praxe; čtvrtý: 30 let praxe.

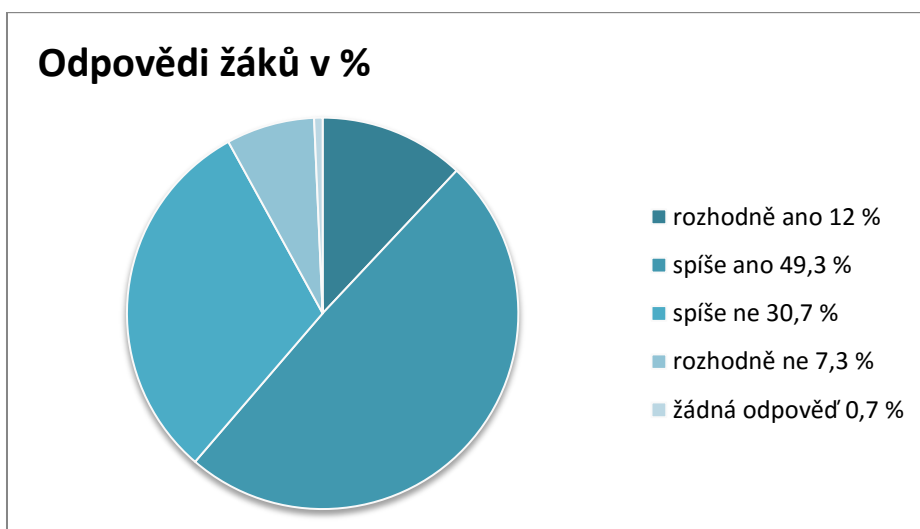
4.3 Výsledky výzkumu

4.3.1 Nonverbální komunikace žáků z pohledu žáka – dotazník 1

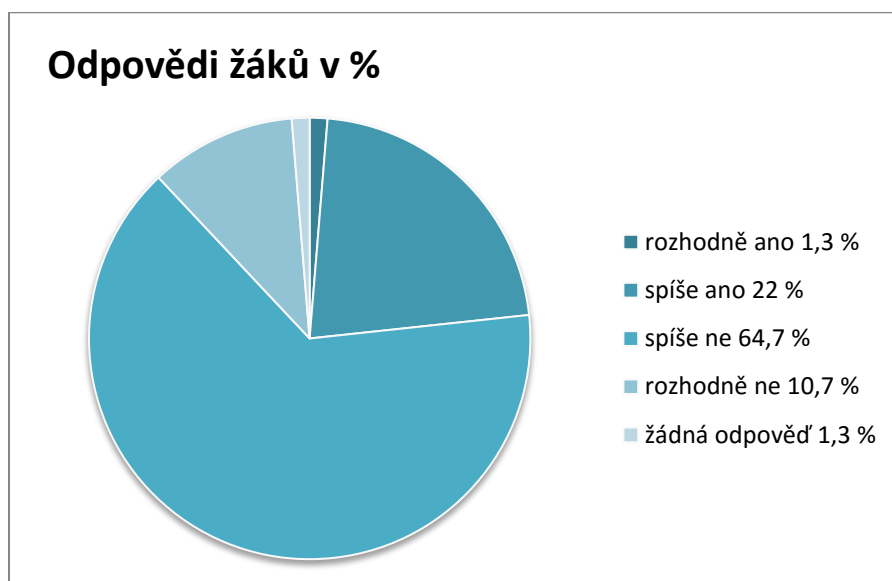
1. Všímají si učitelé hodně nonverbálních projevů žáků?

2. Všímají si učitelé s dlouholetou praxí nonverbálních projevů žáků více než začínající učitelé?

3. Dokáží žáci maskovat svoji nervozitu během ústního zkoušení u tabule?

4. Které projevy žáků při ústním zkoušení značí, že látku neumí?⁸ Tabulky nejčastějších odpovědí⁹:

Odvracení pohledu mimo	104
Sahání si na krční jamku	25
Zkřížené ruce na prsou	18

Přešlapování	9
Hraní si s rukama/prsty na rukou	5
Pohled do třídy pro nápovědu	5
Jde o individuální záležitost	5
Nejistý/neplynulý projev	3
Říkání věcí, které nedávají smysl	3

⁸ U otázek 4) a 5) bylo možné i označit všechny odpovědi, stejně tak nemuseli označit žádnou odpověď. U otázky 8) měli označit max. 2 odpovědi, někteří označili 3.

⁹ Čísla v pravém sloupci vyjadřují četnost daných odpovědí.

Hraní si s předmětem v ruce	2
Hraní si s náramky či hodinkami na rukou	2

Další odpovědi¹⁰: drbání se na krku, bradě či zátylku, kousání nehtů, stahování rukávů, gestikulace, pocení, třes, odcházení pryč, nepravidelné pohyby, překřížené nohy, mlčení, strnulý postoj.

Vyskytly se zde i okrajové nesystémové jevy, které dokládají komplexnost a složitost tohoto typu komunikace, cituji: „škrábání na koulích“.

5. Které činnosti žáků vypovídají o tom, že je vyučovací hodina nebaví?

Hraní si s mobilním telefonem/jinou elektronikou pod lavicí	137
Houpání se na židli	37
Nohy nasměrované ke dveřím třídy	8

Spaní/ležení na lavici	21
Diskuze se spolužákem	19
Dívání se z okna	9
Dělání všeho jiného jen ne učiva dané hodiny	5
Kreslení	4
Kontrolování času	3
Učení se jiného předmětu	3
Konzumace potravin	2
Hraní piškvorek nebo vyplňování sudoku/křížovek	2
Sázení na mobilních telefonech	2

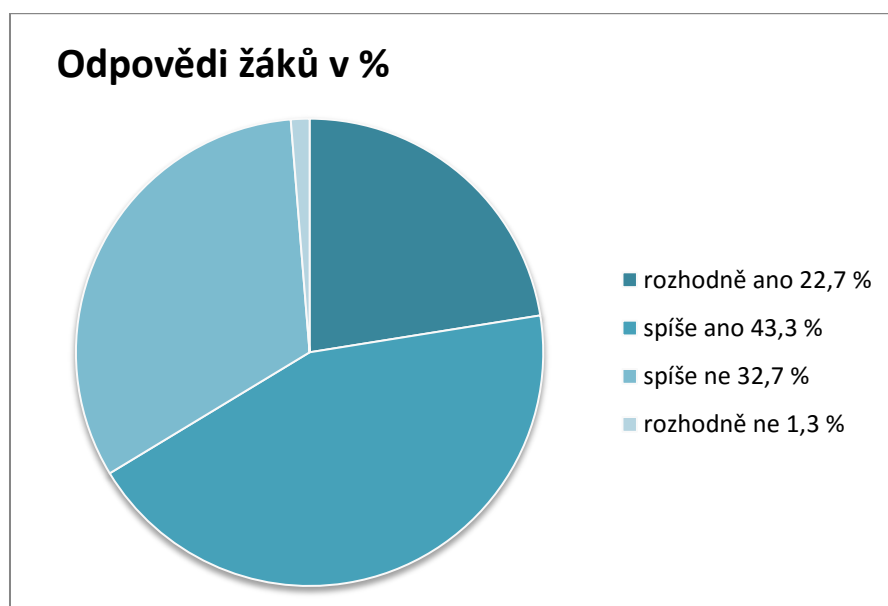
Další odpovědi: měnění pozic, odchod na WC, nepsaní zápisu dané hodiny, čtení, podpírání hlavy, perou se.

¹⁰ Každá z těchto odpovědí se vyskytla jen jednou.

Tabulky u otázek č. 4 a 5 jsou odděleny za účelem odlišení odpovědí vypsanych žáky od kroužkovaných odpovědí v hlavním seznamu. První tabulka obsahuje odpovědi z hlavního seznamu a druhá tabulka obsahuje doplňkové odpovědi žáků.

Nejčastější odpovědi byly: hraní si s mobilním telefonem či jiným elektronickým přístrojem, houpání se na židli, spánek na lavici a bavení se se spolužákem. Kontrolování času pojmenovávali žáci různě, například „*snaží se přinutit hodiny, aby se ručičky posouvaly rychleji*“. Jeden ze žáků v hlavním seznamu škrtl slovo „pod“ a nahradil ho slovem „na“, tedy nejen že si žák při hodině hraje s elektronickým přístrojem, dokonce to ani neskrývá a hraje si s ním přímo na lavici.

6. Používají žáci často nonverbální projevy?

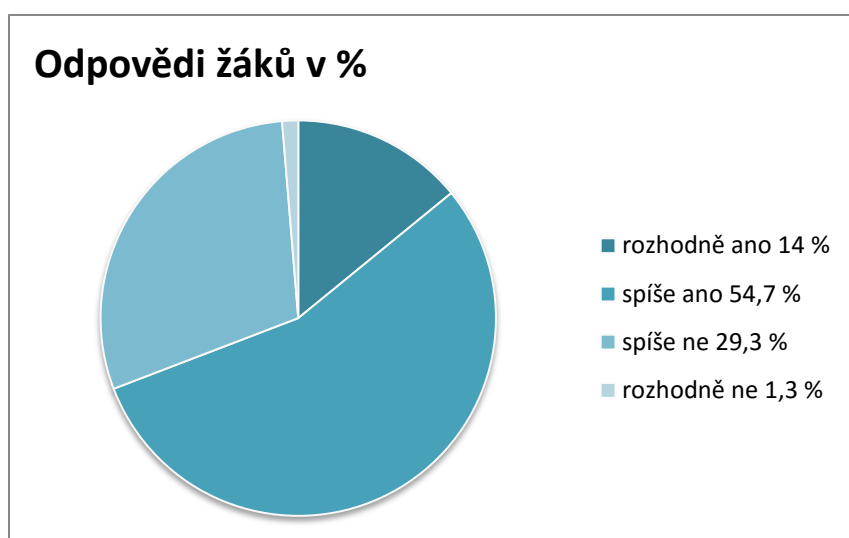
Které konkrétně?

Gestikulace	23
Mimika	22
Oční kontakt	7
Dotyky obličeje/krku nebo vlasů	6
Hraní si s předměty či s částmi oblečení	5
Používání elektroniky (mobilního telefonu aj.)	5
Hraní si s prsty	4

Postoje těla	3
Oči v sloup	2
Zkřížené ruce	2
Přešlapování	2
Poklepávání nohou	2

Další odpovědi: mhouření očí, smích, kývání hlavou, kreslení.

7. Věnují žáci velkou pozornost nonverbálním projevům při interakci s ostatními?

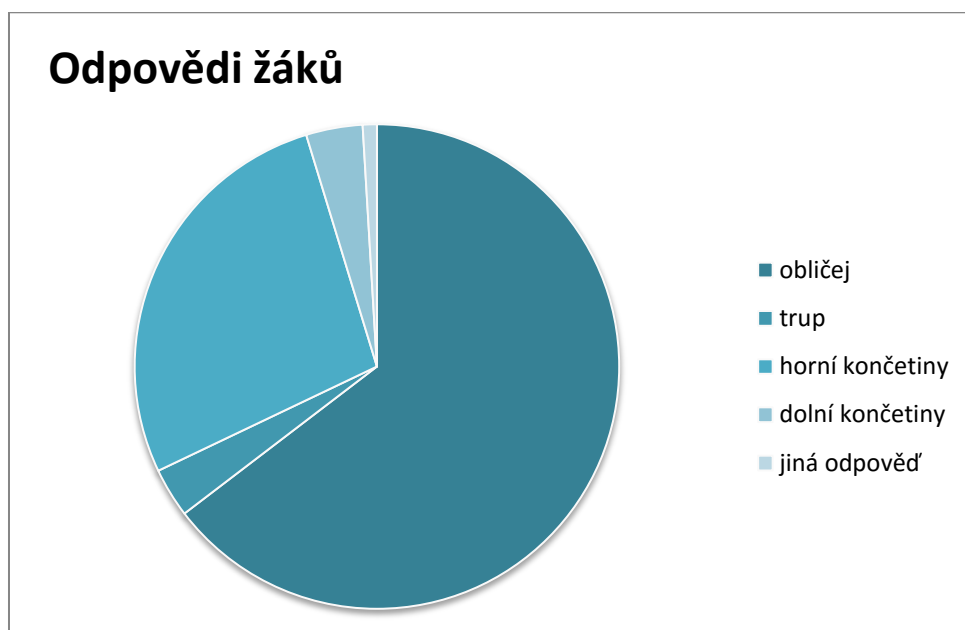
Konkrétní projevy, kterých si žáci všímají nejčastěji:

Mimika	50
Gestikulace	33
Pohledy očí	25
Postoje těla	8
Pohyby těla	8
Zkřížené ruce	5
Úsměv	3
Červenání se	3
Stříhání ušima	2

Další odpovědi: přešlapování, poklepávání nohou, haptika.

8. Která část těla podává nejpravdivější informace o tom, jak se člověk cítí?

137 žáků označilo možnost *obličej*, 7 *trup*, 58 *horní končetiny* a 8 *dolní končetiny*. Mohli označit více než jednu odpověď, nejčastěji označovali pouze *obličej*, častou odpovědí také byl *obličej + horní končetiny*. Zaznamenány byly i 2 jiné odpovědi, jeden ze žáků nezakroužkoval nic v hlavním seznamu a napsal svou vlastní odpověď – „*žádná*“. Jiný žák napsal odpověď „*zuby-moudráky*“¹¹.

4.3.2 Nonverbální komunikace žáků z pohledu učitele – dotazník 2

Dotazník vyplnilo 5 vyučujících, jeden nevyplnil počet let své učitelské praxe. Není možno tedy jeho odpovědi posoudit ve vztahu k počtu let praxe, ovšem jeho odpovědi na otevřené otázky (4. b), 5. b) ...) byly i tak do výsledků zařazeny

Otázky 1. – 3.

Všichni učitelé do dotazníku zvolili možnost „*spíše ano*“ u otázky, zda si obecně všimají nonverbálních projevů u žáků. Učitelé se také shodli na tom, že za dobu své pedagogické praxe nezpozorovali žádné specifické projevy charakteristické pro malou skupinu žáků (či pro jednotlivce). Na otázku, zda si všimají určitých velmi častých

¹¹ Zřejmě chtěl poukázat na nejednoznačnou formulaci otázky č. 8. Otázka měla znít spíše „Která část těla podává nejpravdivější informace o tom, co si člověk myslí?“

nonverbálních projevů typických pro velké množství žáků, se odpovědi lišily, jeden z učitelů zaškrtl možnost „rozhodně ano“, další „spíše ano“ a zbývající dva vyplnili možnost „spíše ne“. Konkrétně jmenovali mimiku, například úsměv/zamračenost, gestikulaci, zkřížené ruce jakožto negativní postoj.

Otázky 4. – 6.

Všichni učitelé se domnívají, že na žácích poznají nervozitu (dva odpověděli na otázku č. 4. a) „rozhodně ano“, dva odpověděli „spíše ano“, jako konkrétní projevy jmenovali: gestikulaci, zrudnutí v obličeji, třes v hlase, intenzivní polykání, uhýbání očí, kousání do rtů, okusování nehtů, motání vlasů, koktavost, rozechvělý hlas, klopení očí.

V otázce č. 5 všichni čtyři učitelé označili možnost „spíše ano“, za konkrétní projevy nepřesvědčivého výkonu během zkoušení považují šeptání, pohled do třídy pro nápovědu, pomalou/váhavou chůzi, uhýbání očí, chytání se za oblečení, zmatené pohyby rukama, jako kdyby student „nevěděl, co s rukama dělat“ a přešlapování.

U otázky na těšení se na konec hodiny se odpovědi dost lišily, dva vyučující odpověděli, že to spíše nepoznají, jeden zvolil možnost „rozhodně ano“ a poslední z nich „spíše ano“, jmenovali šibalský výraz ve tváři, usmívání se a nervozitu z toho, když učitel přetahuje vyučovací hodinu.

Otázky 7. – 9.

Všímají si nonverbálních projevů, které značí nezáměr/nudu žáků, na otázku č. 7 a) každý bez výjimky odpověděl „spíše ano“, uváděli mimiku, lhostejný pohled, nezáměr, „ducha-nepřítomnosti“, zabývání se něčím jiným než předmětem dané hodiny a dívání se jinam než na učitele.

Téměř žádný z učitelů nezpozoroval nonverbální projevy, které by mohly značit šikanu. Dva odpověděli na osmou otázku „spíše ne“ a dva „rozhodně ne“, jen jeden učitel¹² odpověděl na osmou otázku kladně – „spíše ano“, velmi podobně odpovídali i na devátou otázku. U otázky č. 9 dokonce nikdo neodpověděl kladně.

---

¹² Tento vyučující nevyplnil počet let učitelské praxe.

Otázky 10. – 13.

Jen jediná otázka se týkala jejich vlastního používání nonverbální komunikace, a to desátá. Tři odpověděli „spíše ano“, jeden „rozhodně ne“, konkrétně jmenovali gestikulaci rukama, mimiku, chození po třídě mezi žáky/lavicemi, tón, intenzitu a barvu hlasu.

Jeden z vyučujících¹³ uvedl i význam svých nonverbálních projevů. Většinou používá mimiku a gestikulaci, v jeho případě má spíše negativní význam, avšak někdy slouží naopak k uvolnění atmosféry.

Žádný z učitelů se neseťkává se situacemi, kdy se řeč těla žáků neshoduje s tím, co říkají, u otázky 11. a) dva uvedli možnost „spíše ne“ a dva „rozhodně ne“. Nejednoznačné byly odpovědi týkající se snahy žáků o vědomé ovládní svých nonverbálních projevů, na otázku 12. a) dva odpověděli „spíše ano“ a dva „spíše ne“. Někteří z učitelů za takové situace považují ústní zkoušení, při kterém se žáci snaží maskovat nervozitu, jako další uvedl jeden z učitelů, to, že se žák usmívá při vyvolání k ústnímu zkoušení, přestože danou látku neumí. Učitelé si všímají, že mezi sebou žáci hodně komunikují nonverbálně, v otázce 13. a) dva zodpověděli „rozhodně ano“, jeden „spíše ano“, další „spíše ne“, jmenovali mimiku, gesta rukou (třeba při napovídání), „zesměšnění pedagoga“, úsměvy a zamračené pohledy.

Otázky 14. – 17.

Všichni učitelé přikládají nonverbální komunikaci velký význam v procesu sociální interakce, u 14. otázky dva odpověděli „spíše ano“, jeden „spíše ne“. Na 15. otázku ohledně výstředního oblečení jeden odpověděl „rozhodně ano“, jeden spíše ano a dva „spíše ne“, jmenovali především tepláky¹⁴, minisukně a barevné vlasy. Z částí těla uvedených v otázce č. 16 považují všichni učitelé za nejupřímnější obličej, jedna z vyučujících označila kromě obličeje i možnost horní končetiny, jiná vyučující označila dokonce tři možnosti: obličej, trup a horní končetiny. Tři učitelé se domnívají, že dokáží správně interpretovat nonverbální projevy, na poslední otázku odpověděli „spíše ano“, jen jeden označil možnost „spíše ne“.

---

¹³ Vyučující s dvěma roky učitelé praxe.

¹⁴ Tepláky napsali dokonce dva učitelé.

4.4 Závěr výzkumu

4.4.1 Nonverbální komunikace žáků z pohledu žáka – dotazník 1

Většina žáků si myslí, že učitelé si všímají nonverbálních projevů, avšak nejsou o tom přesvědčeni, u 1. otázky bylo častější odpovědí „spíše ano“ než „rozhodně ano“, to samé platí o otázce č. 2. Domnívají se, že více si všímají nonverbálních projevů spíše učitelé s více lety praxe. Nervozitu dle žáků většina příliš skrývat neumí, několikrát se zde vyskytla odpověď, že jde o velmi individuální záležitost, resp. že na někom se to poznat dá a na někom ne. Při jmenování konkrétních projevů nervozity při zkoušení a nudy během vyučovací hodiny byli žáci dost konkrétní a odpovědi byly velice různorodé. Prokázalo se, že sami nonverbální projevy používají a také si všímají nonverbálních projevů ostatních žáků. Bohužel si všímají zejména projevů obličeje (mimika, pohledy), což, jak již bylo rozebráno v teoretické části, nejsou zrovna vhodné projevy pro posouzení záměrů komunikátora. Jako znepokojující se jeví zjištění počtu žáků, kteří si u spolužáků všímají ležení na lavici a používání mobilního telefonu během vyučovací hodiny, někteří se dokonce ani nesnaží to skrývat a přímo na lavici si hrají s mobilním telefonem nebo hrají sudoku.

4.4.2 Nonverbální komunikace žáků z pohledu učitele – dotazník 1

V souvislosti s věkem učitelů, resp. počtem let učitelské praxe, se neprokázaly rozdíly. Začínající učitelé si také, stejně jako ti zkušenější, všímají nonverbálních projevů, zejména nervozity, nejistoty před ústním zkoušením, nezájmu, nudy aj. Z výsledků dotazníku plyne, že řada projevů je typická pro velký počet žáků, nelze hovořit o specifických rysech typických pro jednotlivce či malou učební skupinu. Každý učitel si všímá projevů nervozity, na 4. a 5. otázku kladně odpovídali učitelé s pouhými dvěma lety praxe stejně jako ti po více než 25 letech praxe. Každý učitel z dotazovaných bez rozdílu věku a počtu let praxe píše, že sám nonverbální projevy spíše používá. Čtyři z pěti dotazovaných učitelů uvádějí, že se nesetkali se znaky signalizující šikanu žáka ani fyzické týrání, dva z dotazovaných modřiny, absenci svačiny, špinavé oblečení dokonce ani nepovažují za projevy neverbální komunikace. S projevy šikany žáka ve škole se údajně nesetkal žádný z dotazovaných učitelů. Jeden z dotazovaných se setkal s projevy značící možné domácí týrání žáka. Jmenoval bledost, pláč/smutek a to, že jsou děti tiché a vystrašené.

Většina dotazovaných si také myslí, že dokáží správně porozumět významu nonverbálních projevů ostatních lidí¹⁵, až na jednu výjimku, tou výjimkou byl učitel se dvěma lety praxe. Došlo zde k paradoxu: právě tento vyučující v dotazníku oproti jiným podrobněji rozepisoval odpovědi u otevřených otázek, třeba ve srovnání s vyučujícím s 30 lety praxe, jenž se příliš nerozepisoval. Vysvětlit si to lze tak, že starší a zkušenější učitelé si myslí, že dokáží nonverbální projevy lidí interpretovat dobře, avšak příliš si nevšímají nonverbálních projevů během vykonávání svého povolání, tedy u žáků. Musíme brát v potaz i možnost, že se příliš nechtějí do dotazníku rozepisovat konkrétně, třeba z nedostatku času či dalších důvodů. Jeden z vyučujících na dotaz týkající se vzájemných nonverbálních projevů mezi žáky odpověděl na otázku 13. a) „*samozřejmě ano*“, ale na otázku 13. b) odpověděl, cituji: „*Nejsem žák, je potřeba se zeptat jich.*“ Toto napsal vyučující, který má za sebou 29 let praxe. Zřejmě chtěl říct, že z pohledu učitele nemůže posoudit nonverbální projevy žáků, lépe to posoudí samotní žáci. Jiný vyučující dokonce nenapsal žádné konkrétní nonverbální projevy na otázku č. 13, jednalo se o vyučujícího s 30 lety učitelké praxe. Hypotéza, že zkušenější učitelé si všímají nonverbálních projevů více než začátečníci, se podle odpovědí v dotazníku nepotvrdila.

Největší důraz kladou učitelé na výrazy obličeje, resp. obličej považují za nejpřírodnější část těla. Toto je v rozporu s poznatky některých současných autorů, jak již bylo zmíněno v teoretické části, viz kapitolu č. 3. Dolní končetiny neoznačil nikdo z učitelů. Je to logické, obličej si obvykle všímáme nejvíce, protože je nejvíce vidět, zatímco nohy bývají, třeba v případě žáků, schované pod stolem, resp. lavicí.

Některé odpovědi se vyskytly jen u žáků, nikoli u učitelů, zřejmě učitelé nemohou některé projevy registrovat ze své pozice za katedrou. Důležitým poznatkem také je, že nikdo z učitelů nebyl příliš konkrétní ve výčtu činností, které značí nezáměrem o látku dané vyučovací hodiny, o tom svědčí odpovědi jako „*zabývají se něčím jiným*“, žáci byli více konkrétní ve vypisování těchto činností (učí se jiný předmět, hrají sudoku, používají mobilní telefon aj.).

---

¹⁵ 17. otázka se týkala nonverbálních projevů lidí vůbec, nejen žáků.

5 Závěr bakalářské práce

Záměrně byli pro výzkum vybráni pouze gymnazisté, často přezdívaní na sociálních sítích „elita národa“. Z výzkumné části této bakalářské práce vyplývají závažná zjištění. V dnešní době nemají žáci k učitelům úctu a nezájem o výklad dané hodiny vyjadřují často poleháváním na lavici, komunikací s jinými žáky, používáním mobilního telefonu nebo houpáním na židli. Používání mobilních telefonů při vyučování je přitom na většině škol zakázáno z důvodu případné cyberšikany, již je nutno zabránit. Houpání na židli je rizikové ze zdravotních důvodů, může dojít k úrazu, za který nese zodpovědnost učitel. Žáci se domnívají, že učitelé s 20letou praxí si všímají nonverbálních projevů žáků více než začínající učitelé, toto se v průzkumu nepotvrdilo. Nutno dodat, že počet respondentů není reprezentativní, bylo by nutné potvrdit hypotézy na větším počtu respondentů. Ačkoliv si většina dotazovaných (žáků i učitelů) všímá nonverbálních projevů, nevěnují mnoho pozornosti právě těm „upřímným“ částem těla, které člověk nedokáže příliš ovládat vůlí (trup, dolní končetiny), naopak nejvíce pozornosti věnují mimice. Většina dotazovaných učitelů údajně nepostřehla během své kariéry možné projevy šikany, což je další závažné zjištění. Řada učitelů modřiny a bledost ani nepovažuje za součást nonverbální komunikace. V akreditačních plánech učitelů zřejmě nebyla rétorika, resp. rétorika s přihlédnutím k nonverbální komunikaci, nebo si ji již nepamatují, potřebovali by další postgraduální studium, jehož součástí by byla i nonverbální komunikace (jeho význam a důležitost pro edukaci).

Seznam použité literatury:

- DAVIES, R. *Jak číst obličej*. Praha : Ivo Železný, 1996.
- DOUŠA, J. *Kvalita vnitrofiremní komunikace /elektronická verze DP/*. Praha : Fakulta podnikohospodářská VŠE, 2007.
- GRICE, H. P. *Logic and Conversation*. In: COLE, P. - MORGAN, J. L. (eds.). *Syntax and Semantics*. New York : Academic Press, 1975. s. 41–58.
- HAYES, N. *Aplikovaná psychologie*. Praha : Portál, 2003. ISBN 80-7178-807-4.
- HIRSCHOVÁ, M. *Pragmatika v češtině*. Olomouc 2006, s. 170-195.
- JŮDOVÁ, B. *Neverbální komunikační prostředky v pedagogické praxi /elektronická verze DP/*. Olomouc : PdF UP, 2010.
- JUKLOVÁ, K. *Základy obecné psychologie*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2012. ISBN 978-80-7435-221-8.
- KŘIVOHLAVÝ, J. *Neverbální komunikace*. Praha : SPN, 1988. ISBN 17-297-87.
- KALHOUS, Z. *Školní didaktika*. 2. vyd. Praha : Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-571-4.
- LEWIS, D. *Tajná řeč těla*. Praha : Victoria Publishing, 1995. ISBN 80-85605-49-X.
- LOTKO, E. *Kapitoly ze současné rétoriky*. Olomouc : UP, 1999. ISBN 80-7067-685-X.
- MEHRABIAN, A. *Nonverbal communication*. Chicago : University of Chicago Press, 1972.
- NAVARRO, J. *Jak prokounout druhé lidi*. Praha : Grada Publishing, 2010. ISBN 978-80-247-3350-0.
- PODOLÁKOVÁ, I. *Nonverbální komunikace v pedagogické praxi /elektronická verze BP/*. Hradec Králové : PdF UHK, 2011.

PRCHLÍKOVÁ, K. *Neverbální komunikace mužů a žen /elektronická verze BP/*. Praha : FF UK, 2012.

QUINTILIANUS, M. F. *Základy rétoriky*. Praha : Odeon, 1985, s. 285–299, 527–544.

REJTER, A. *Odśtony i dyskurs(y) ciała w kulturze (nie tylko) popularnej. Na przykładzie Marilyn Mansona*. In: *O płci, ciele i seksualności w kulturze i historii*. Lublin: UMCS, 2014, s. 107–125.

ŠPAČKOVÁ, A. *Moderní rétorika; Jak mluvit k druhým lidem, aby nám naslouchali a rozuměli*. Praha : Grada Publishing, 2006. ISBN 978-80-247-2965-7.

VEJŘÍKOVÁ, J. *Funkce a význam neverbální komunikace v televizním zpravodajství na příkladu moderátorů českých zpravodajských relací /elektronická verze BP/*. Praha : FF UK, 2008.

ZÁBRANSKÝ, L. *Jazykový obraz světa vybraných kosmopolitních pohádek*. In: KÁŠA, P., TOKARSKI, R., VOJTEKOVÁ, M. (eds.). *Interpretácie sveta v jazyku*. Prešov : FF PU, 2015. ISBN 978-80-555-1444-4, s. 239–253.

Seznam příloh:

Příloha I: Dotazník na nonverbální komunikaci žáků z pohledu žáka

Příloha II: Dotazník na nonverbální komunikaci žáků z pohledu učitele

Příloha I: Dotazník na nonverbální komunikaci žáků z pohledu žáka

Pohlaví žáka: Ž – M	Škola:	Ročník:
---------------------	--------	---------

- 1) Domníváš se, že učitelé si hodně všímají nonverbálních projevů žáků?
rozhodně ano - spíše ano – spíše ne – rozhodně ne

- 2) Domníváš se, že učitelé s dlouholetou praxí (20 a více let praxe) si všímají nonverbálních projevů více než začínající učitelé?
rozhodně ano - spíše ano – spíše ne – rozhodně ne

- 3) Dokáží žáci maskovat svou nervozitu během ústního zkoušení u tabule?
rozhodně ano - spíše ano – spíše ne – rozhodně ne

- 4) Dá se poznat na žácích u tabule, když danou látku neumí? Pokud ano, podle jakých projevů?
  - a) Sahání na krční jamku
  - b) Zkřížené ruce na prsou
  - c) Odvracení pohledu mimoJiné (doplň):.....

- 5) Projevuje se na žácích, když je vyučovací hodina nebaví? Pokud ano, jak?
  - a) Houpání se na židli
  - b) Nohy nasměřované ke dveřím třídy
  - c) Hraní si s mobilem (či jiným elektronickým přístrojem) pod lavicíJiné (doplň):.....

- 6) Používáš ty sám/sama nonverbální projevy často?
rozhodně ano - spíše ano – spíše ne – rozhodně ne

- 7) Věnuješ hodně pozornosti nonverbálním projevům při interakci s ostatními?
rozhodně ano - spíše ano – spíše ne – rozhodně ne

- 8) Která část lidského těla podle tebe podává nejpravdivější informace o tom, jak se člověk cítí?
  - a) obličej
  - b) trup
  - c) horní končetiny
  - d) dolní končetiny

Příloha II: Dotazník na nonverbální komunikaci žáků z pohledu učitele

Údaje o učiteli

Pohlaví: Ž – M

Počet let učitelské praxe:

Do jaké míry si učitelé všímají nonverbálních projevů?

- 1) Všímáte si hodně/často nonverbálních projevů u žáků? rozhodně ano - spíše ano – spíše ne – téměř vůbec ne

- 2) a) Existují některé časté nonverbální projevy, které se projevují u velkého počtu žáků?
rozhodně ano - spíše ano – spíše ne – rozhodně ne
b) Jakých konkrétních projevů si všímáte? Specifikujte je.

- 3) a) Existují specifické nonverbální projevy, které jsou typické pro malý počet žáků v učební skupině? rozhodně ano - spíše ano – spíše ne – rozhodně ne
b) Jakých specifických projevů n. k., které se projevují u malého počtu žáků, si všímáte?

- 4) a) Dokážete na žácích rozpoznat (podle nonverbálních projevů) nervozitu?
rozhodně ano - spíše ano – spíše ne – rozhodně ne
b) Podle jakých konkrétních projevů to poznáte?

- 5) a) Poznáte na žácích podle nonverbálních signálů, že při ústním zkoušení danou látku neumí, že nejsou přesvědčiví?
rozhodně ano - spíše ano – spíše ne – rozhodně ne
b) Podle jakých konkrétních projevů to poznáte?

- 6) a) Poznáte na žácích podle nonverbální komunikace, když se těší na konec vyučovací hodiny?
rozhodně ano - spíše ano – spíše ne – rozhodně ne
b) Podle jakých konkrétních projevů to poznáte?

- 7) a) Poznáte na žácích podle nonverbální komunikace, když je daná látka nezaujala, když se nudí?
rozhodně ano - spíše ano – spíše ne – rozhodně ne
b) Podle jakých konkrétních projevů to poznáte?

- 8) a) Míváte podezření podle nonverbálních signálů, že jsou doma děti týrané, šikanované?
rozhodně ano - spíše ano – spíše ne – rozhodně ne
b) Pokud ano, specifikujte, které nonverbální signály vás na to upozorní (na příklad: tiky, obranná/uzavřená gesta, hrbení, bledost, pláč/smutek, modřiny atd.).
- 9) a) Míváte podezření podle nonverbálních signálů, že jsou ve škole děti obětí šikany?
rozhodně ano - spíše ano – spíše ne – rozhodně ne
b) Pokud ano, specifikujte, které nonverbální signály vás na to upozorní (na příklad: tiky, obranná/uzavřená gesta, hrbení, bledost, pláč/smutek, modřiny, špinavé oblečení, absence svačiny o veliké přestávce, rvačky na WC atd.).
- 10) a) Myslíte si o sobě, že používáte výrazně nonverbální komunikaci (gesta, mimiku, proxemiku, posturiku atd.)?
rozhodně ano - spíše ano – spíše ne – rozhodně ne
b) Pokud ano, specifikujte, který typ/druh nonverbální komunikace používáte, a doplňte, zda tuto NK považujete za funkční/vhodnou/dobrou a napište o čem užití těchto prostředků svědčí.
- 11) a) Stávají se vám často situace, kdy se to, co žák říká, neshoduje s jeho nonverbálními projevy?
rozhodně ano - spíše ano – spíše ne – rozhodně ne
b) Pokud ano, uveďte konkrétní příklad/y.
- 12) a) Domníváte se, že se žáci snaží své nonverbální projevy vědomě ovládat?
rozhodně ano - spíše ano – spíše ne – rozhodně ne
b) Pokud ano, uveďte, o které nonverbální projevy jde a v jakých situacích se toto děje.
- 13) a) Používají žáci mezi sebou při komunikaci nonverbální projevy často?
rozhodně ano - spíše ano – spíše ne – rozhodně ne
b) Pokud ano, uveďte konkrétní projevy.
- 14) Domníváte se, že nonverbální projevy žáka mají velký vliv na to, jak ho vnímají ostatní v procesu sociální interakce?
rozhodně ano - spíše ano – spíše ne – rozhodně ne
- 15) Nosí žáci do školy výstřední oblečení?

rozhodně ano - spíše ano – spíše ne – rozhodně ne

b) Pokud ano, specifikujte:.....

16) Která část lidského těla podle vás podává nejpravdivější informace o tom, jak se člověk cítí?

- a) obličej
- b) trup
- c) horní končetiny
- d) dolní končetiny

17) Myslíte si o sobě, že dokážete správně interpretovat nonverbální projevy ostatních lidí?

rozhodně ano - spíše ano – spíše ne – rozhodně ne